

ITALIJA IN SREDNJEEVROPSKE POVEZAVE V POLOVICI TRIDESETIH LET DVAJSETEGA STOLETJA

Borut KLABJAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Avtor v članku obravnava zapletena razmerja med Italijo in njenima najzvestejšima zaveznicama v srednji Evropi: Avstrijo in Madžarsko; obenem se ukvarja s pogledi Nemčije in Češkoslovaške na omenjeno politiko. Prispevek je omejen na obdobje sredi tridesetih let dvajsetega stoletja, ki se je kasneje izkazalo kot usodno za zgodovino vse Evrope. Takratna italijanska diplomacija se je zavzemala za ošibitev francoske prevlade v Podonavju in na Balkanskem polotoku, hkrati pa je hotela omejiti nemško širitev proti vzhodu in jugovzhodu. Italija je ta prostor pojmovala kot lastno interesno območje. Ob Hitlerjevi agresivnejši politiki pa se je moral Mussolini sprijazniti s podrejeno vlogo, ki jo je zavezništvo med diktatorjema samo še potrdilo.

Ključne besede: Italija, Avstrija, Madžarska, Nemčija, Češkoslovaška, Jugoslavija, srednja Evropa, trideseta leta, mednarodna diplomacija, medvojno obdobje, fašizem, politična zgodovina

LE RELAZIONI DELL'ITALIA IN EUROPA CENTRALE NELLA METÀ DEGLI ANNI TRENTA DEL XX° SECOLO

SINTESI

L'autore affronta i complessi rapporti fra l'Italia ed i suoi più fedeli alleati centroeuropei: l'Austria e l'Ungheria. Allo stesso tempo si sofferma sul ruolo che la Germania e la Cecoslovacchia ebbero nelle suddette relazioni. Il periodo esaminato è quello della metà degli anni Trenta del ventesimo secolo che, in seguito, si dimostrò decisivo per la storia dell'intero continente. La diplomazia italiana di quel periodo tendeva soprattutto ad indebolire la supremazia francese nell'aria danubiana e nella penisola balcanica e, al contempo, a limitare l'espansionismo tedesco verso est e sudest. Per l'Italia si trattava di una sua zona d'influenza. Tuttavia,

l'aggressiva politica condotta da Hitler costrinse Mussolini ad accettare un ruolo subalterno, confermato poi anche nell'alleanza fra i due.

Parole chiave: Italia, Austria, Ungheria, Germania, Cecoslovacchia, Jugoslavia, Europa centrale, anni Trenta, diplomazia internazionale, periodo fra le due guerre, fascismo, storia politica

Uvod

Italija je po ustoličenju fašističnega režima v začetku dvajsetih let sledila naukom liberalne in nacionalistične zunanje politike. V srednji Evropi je njene posege označevala skrajna protislovanska drža, ki je na eni strani izhajala iz njenega vzvišenega in omalovaževalnega odnosa v stiku z bližnjimi slovanskimi narodi, na drugi strani pa je temeljila na izkušnji prve svetovne vojne. Italijanska politična elita je namreč srdito nasprotovala ustanovitvi države, ki bi na drugem bregu Jadrana združevala tam živeče narode. To bi za njeno imperialno in imperialistično politiko predstavljalo veliko oviro. Sidney Sonnino, vodja italijanske zunanje politike, in ostali italijanski politični veljaki so do zadnjega nasprotovali razkosanju bolehave Avstro-Ogrske monarhije in nastanku skupne države južnih Slovanov. Nazadnje so se le vdali pritiskom zaveznikov, v prvi vrsti ameriškega predsednika Wilsona, in samemu poteku dogodkov, ki so bili glavni vzrok za razpad cesarstva ter posledičnemu nastanku novih državnih enot.

Po sklenitvi mirovnih pogodb v Parizu in njegovi okolici se italijanski nezaupljiv in sumničav, če že ne sovražen, odnos do vzhodnih sosedov ni bistveno spremenil. Povojno propagandistično tarnanje o ohromljeni zmagi s strani Italije se je odlično spajalo z njeno agresivno politiko v smeri jugovzhodne Evrope. Nastanek Kraljevine SHS je italijanskim nacionalistom prekrizal načrte, s svojimi stremljenji pa niso odnehali; prej obratno, saj sta Balkanski polotok s Podonavjem vred in Sredozemlje predstavljala najosnovnejše cilje njihove ekspanzionistične politike.

Po Mussolinijevem pohodu na Rim in prevzemu oblasti s strani fašistične stranke se je italijanska zunanja politika nadaljevala in razvijala po istih tirnicah. Čeprav sta Italija in Kraljevina SHS marsikatero odprto vprašanje rešili po mirni poti, so se medsebojna trenja kronično ponavljala. Zato si je moral Mussolini cesto proti vzhodu poiskati drugje. V prvi polovici dvajsetih let je bilo to vprašanje stranskega pomena. Rimski *duce* je bil prezaposlen z uveljavitvijo svojih prepričanj v lastni državi, da bi se lahko podrobneje ukvarjal z bojevito politiko navzven. Po utrditvi režima in uspeli fašizaciji državne strukture pa je lahko svoje sile usmeril drugam. V dveletju 1925–26 je fašistična Italija začela stremeti po aktivnejšem delovanju na področju med-

narodne diplomacije, in sicer z namenom, da bi uveljavila svoje ekspanzionistične težnje. Afrika je že takrat bila privid v očeh mnogih Italijanov, sledeče delo pa se omejuje na srednjo Evropo, ki je bila kot podonavsko-balkanski bazen drugo območje, v katero je Italija usmerjala svoje interese. V teh letih je le-ta sklenila celo vrsto prijateljskih pogodb z namenom, da bi si ustvarila svoj interesni prostor in istočasno izpodrinila Francijo, ki je bila v takratni Evropi vodilna sila. Še toliko bolj v srednjeevropskem prostoru, kjer je lahko računala predvsem na zvestobo bloka male antante, ki so ga sestavljale Češkoslovaška, Kraljevina SHS in Romunija.¹

Italijanski odnosi s Kraljevino SHS so bili ves čas bolj ali manj napeti, čeprav je sodelovanje na gospodarskem področju potekalo precej uspešno. Podobno stanje je veljalo v zvezi s Češkoslovaško, ki ji Mussolini ni odpuščal demokratične ureditve in obratno; češki in slovaški politiki so včasih tako ostro napadali italijanski režim, da je moral zunanji minister Beneš nemalokrat miriti italijanskega predstavnika v Pragi. In čeprav so se z Romunijo vzpostavili prijazni odnosi (državi sta v septembru leta 1926 podpisali prijateljsko pogodbo), je Italija v ta prostor nameravala prodreti s pomočjo obupane in frustrirane Madžarske. Spomladi leta 1927 sta vladi sklenili prijateljsko pogodbo, ki je postala temelj za nadaljnje plodno sodelovanje.

Italija si je hotela ustvariti skupino zvestih zaveznic, s pomočjo katerih je nameravala stopiti v ožji krog velesil, ki so krojile mednarodno usodo. Med najtesnejšimi sodelavkami je bila poleg Madžarske nedvomno Avstrija. Čeprav je slednja v dvajsetih letih z dokajšnjim nezaupanjem, ki se je včasih sprevrglo v pravo sovraštvo, gledala na južno sosedo, se je je začela v strahu pred severno sosedo na začetku tridesetih trdo oklepati. Nemčija se je namreč spet lotila osvajanja izgubljenih položajev, kar je na Dunaju, in prav tako v Rimu, vzbujalo mešane občutke bojzani in upanja.

V sledečem prispevku bomo poskušali osvetliti odnose med državami, ki so v enem izmed najboljčutljivejših trenutkov medvojnega obdobja s svojim ravnanjem bistveno pripomogli k dejstvu, da so se dogodki razvili v določeno smer. Po uvodnih podatkih, brez katerih bi bilo nadaljnje razglabljanje težko razumljivo, bo tema omejena na obdobje od januarja 1933 – to se pravi od Hitlerjevega prevzema oblasti v Nemčiji – do približno druge polovice leta 1936, ko se je zavezništvo med Mus-

1 Malo antanto, zvezo Češkoslovaške, Kraljevine SHS in Romunije, so tvorile tri bilateralne pogodbe: češkoslovaško-jugoslovanska iz 14. avgusta 1920, češkoslovaško-romunska iz 23. aprila 1921 in jugoslovansko-romunska iz 7. julija 1921. Zveza je na političnem mednarodnem prizorišču v medvojnem obdobju odigrala pomembno vlogo. Nastala je zaradi bojzani omenjenih držav pred možnostjo madžarskega revizionizma; povojna Madžarska se ni hotela sprijazniti s podrejeno vlogo, ki ji jo je namenjala Trianonska mirovna pogodba, in je bolj ali manj odkrito ciljala na zasedbo bližnjih ozemelj. Poleg tega je države male antante skrbela možnost ponovne vzpostavitve habsburške krone, kar bi prav tako postavilo pod vprašaj komaj doseženi *status quo*. (Ferenčuhová, 1992, 14). Izraz *mala antanta* je prvič, v posmehljivem tonu, uporabil časopis iz Budimpešte *Pesti Hírlap* februarja leta 1920. (Sládek, 2000, 9).

solinijem in Hitlerjem dokončno utrdilo do take mere, da se je zveze prijelo ime *os Rim – Berlin*. Razprava bo prav tako večinoma omejena na odnose v trikotniku Italija – Avstrija – Madžarska. Stike z državami bloka male antante pa bomo omenili oziroma uporabili samo v meri, ki bo potrebna za razumevanje tematike ožjega predmeta naše raziskave. Podatke zbrane na podlagi večjezične literature bomo obenem analizirali prek italijanskih diplomatskih dokumentov in s pomočjo arhivskega gradiva nemških diplomatov.

Italijanska politika v srednji Evropi

V začetku tridesetih let si je Italija na mednarodnem prizorišču nedvomno priborila določen ugled in Mussolinijeva Lateranska pogodba z Vatikanom je diktatorju še bolj utrdila položaj. Kot smo že omenili, je bila Francija glavna zaščitnica poveljne versajske ureditve in se je v srednji in jugovzhodni Evropi, ob Poljski, opirala še na sile male antante.² Anglija ji je bila načeloma ob boku, čeprav je z dokajšnjim nezaupanjem gledala na francosko premoč. Za srednjeevropske zdrave pa se ni kaj prida brigala. Z zmernim zadovoljstvom je spremljala nemško vstajenje, ki bi uravnovesilo stanje na celini.³ Prav nemški ponovni vzpon je bilo takrat najbolj kočljivo vprašanje. Nekateri so ga spremljali z navdušenjem, v prvi vrsti Madžarska, drugi z zmernim optimizmom, kot že omenjeni britanski politični vrhovi, nekateri pa so s tem bili dobesedno obsedeni; Francija in Češkoslovaška sta vsaka na svojem koncu svarili pred prebujajočim se nemškim velikanom. Italijani so v tem trenutku zaskrbljeno sledili nemškim potezam. Bili so v prvi vrsti med branitelji versajske ureditve, in sicer zaradi pridobljene, z nemškim prebivalstvom naseljene, južne Tirolske. Poleg tega je Mussolini pojmoval Avstrijo za svojo. S privoljenjem zahodnih demokracij je ščitil samostojnost avstrijske republike pred priključitvenimi upi Nemčije in se do

2 Francoska diplomacija je večkrat poskušala vključiti Poljake v malo antanto. To bi nedvomno še utrdilo njen varnostni sistem na vzhodu, ki je bil na eni strani naperjen proti nemškemu prodiranju na vzhod, na drugi pa je v vlogi *cordon sanitaire* branil zahod pred *okuženjem* s komunizmom. Zaradi stalnih trenj, v prvi vrsti s Češkoslovaško, se Poljska ni nikoli odločila za vstop v blok male antante; obratno, včasih je dosti plodneje sodelovala z njenima najhujšima nasprotnicama Nemčijo in Madžarsko, še zlasti od druge polovice tridesetih let dalje. Januarja 1934 je z Nemčijo sklenila pogodbo o nenapadanju, nekateri krogi znotraj poljske vlade pa so že pohlevno modrovali o skupni južni meji z Madžarsko v škodo Slovakov (Krámer, 1957).

3 "Ministri in diplomati njegovega veličanstva za razmere v Evropi niso kazali posebnega zanimanja. Njihova pozornost je v skladu s tradicijo veljala predvsem britanskemu imperiju, ki je bil članom obeh zbornic parlamenta v Westminsteru tudi po prvi svetovni vojni sinonim za "svet"; kar zadeva Evropo, so pristajali na to, da imajo na "celini" drugo besedo, takoj za Francijo. Tu so svojega in glavnega francoskega nasprotnika videli v Stalinu in Moskvi, medtem ko so Hitlerja podcenjevali in kot večina britanskega malega meščanstva, ki po besedah Georga Orwella ni vedelo o razmerah v Evropi prav ničesar, menili, da je trdna vlada v Berlinu že sama po sebi zagotovilo evropskega miru." (Vodopivec, 1997, 9).

Avstrije ravnal v sozvočju z ostalimi državami, ki so na pariški mirovni konferenci sedele za mizo zmagovalcev. "Če bodo Nemci zajtrkovali v Innsbrucku, bodo gotovo hoteli malicati v Milanu", tako je vzklikal Mussolini.⁴ Na drugi strani je italijanski duče v Nemčiji videl potencialno zaveznico pri uresničitvi "imperija" in dokončni umestitvi Italije v ozki krog velesil.

V srednji Evropi se je število privrženecv fašističnega režima stalno večalo, tako med skrajnimi desničarji kot v konzervativnih vrstah. Zato si je duče želel stanje čimbolj izkoristiti. Potem ko so versajske zmagovite velesile preprečile carinsko zvezo med Nemčijo in Avstrijo, kar bi domala pomenilo prvi korak na poti k anšlusu, in po propadu Tardiejevega načrta, ki je s francoske strani ponujal rešitev gospodarske krize srednjih in srednjejužnih evropskih držav, je na začetku tridesetih let na plan stopila Italija. Z novo ekspanzivno fazo v Podonavju so si italijanski politiki zamišljali preureditev političnih in gospodarskih vezi v tem prostoru.⁵ Kar ni uspelo Nemčiji, so nameravali sami izkoristiti: zamenjava madžarske vlade v septembru 1932, ko je krmilo prevzel Gyula Gömbös in vzpostavil avtoritarni režim z jasnimi filofašističnimi nagnjenji, je bila dodatna spodbuda za učinkovitejšo akcijo. S pomočjo Madžarske bi dokončno pritegnili na svojo stran še pred kratkim imenovanega avstrijskega kanclerja Dollfussa in ga prisilil k ustanovitvi carinske zveze med Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Poizkus pa je propadel, ker sta bodisi Gömbös bodisi Dollfuss želela obdržati prijateljske odnose z Nemčijo. Slednja bi v nasprotnem primeru besno reagirala na potezo, ki bi nedvomno onemogočila ali vsaj izredno otežkočila nemško-avstrijski anšlus.

Čeprav je glede anšlusa in težav, ki so zadevale zahodno Evropo, ubral pot sodelovanja s Francijo in predvsem z Anglijo, se je duče v Podonavju in na Balkanu odločil zaigrati na struno revizionizma. Medtem ko se je upiral nemško-avstrijskim revizionističnim težnjam, je Mussolini na drugi strani krepko podpiral madžarske revanšistične zahteve.⁶ "Francija nas mora na Donavi pustiti popolnoma svobodne, da bomo skupaj z Avstijo in Madžarsko bili branik pred *Anšlusom*: ob Renu smo

4 "Se i tedeschi fanno la prima colazione a Innsbruck, vorranno certo far colazione a Milano." (Petersen, 1975, 81).

5 Generalni direktor urada za Evropo in Vzhod Raffaele Guariglia je že vrsto let opozarjal na nujnost načrtovanega gospodarskega programa, ki bi predvsem v povezavi z Avstrijo in Madžarsko, nudil Italiji možnost postati vodilna sila v podonavsko-balkanskem prostoru. (DDI, 1). Obenem je že leta 1930 v analizi o morebitnem izginotju Avstrije podpiral združitev slednje z Madžarsko v zvezo, ki naj bi spominjala na propadlo Avstro-Ogrsko, kajti združitev z Nemčijo bi bila za italijanske interese veliko bolj problematična (DDI, 2).

6 Povojna Madžarska je bila zaradi meja v sporu z vsemi sosedami. Od Češkoslovaške je zahtevala njen južni, slovaški in rusinski del, od Romunije Transilvanijo, z Jugoslavijo se je prepirala zaradi bolj ali manj celotnega obmejnega ozemlja, kar se tiče Avstrije pa je bil še vedno živ spomin na izgubo Gradišćanske. Madžari so z referendumom obdržali mesto Sopron, okoliško območje pa je prešlo v last Avstrijcev.

proti Franciji, ob Donavi smo s Francijo."⁷ Tako je menil Mussolini in poudarjal, da si mora Italija zagotoviti ravnotežje med Francijo in Nemčijo. V Italiji in na Madžarskem pa je organiziral vadbišča, na katerih so se urili v prvi vrsti hrvaški in makedonski separatisti. Ti so na jugoslovanskih tleh izvajali atentate, s katerimi, vsaj tako je mislil Mussolini, bi strmoglavili vlado kralja Aleksandra. V Avstriji je že vrsto let sodeloval s Starhembergom in gmotno podpiral njegove paravojaške formacije desničarskega *Heimwehra*. Z njihovim posredništvom si je želel vzpostaviti režim, ki bi bil vsaj podoben njegovemu. Da bi svoje cilje čimprej dosegel, se je Mussolini posluževal najrazličnejših sredstev: tujih in domačih zarotnikov ni samo uril ampak jih je tudi primerno oboroževal.⁸ V Avstriji pa je šlo za veliko več kot samo za njeno neodvisnost; tam so se križali načrti velesil o prevladi v jugovzhodni Evropi.

Z madžarskim zavezništvom in s privilegiranimi stiki, ki jih je gojil z Avstrijo, je poskušal Mussolini uravnotežiti francosko premoč v jugovzhodni Evropi. Ponoven nastop nemške sile na prizorišču pa je še dodatno spodbudil Italijo, da se je posvetila srednjeevropskemu prostoru. Brez ustreznih protiukrepov bi nemška naraščajoča gospodarska moč neizbežno pahnila v ozadje Italijo in jo v trenutku izpodrinila s položajev, ki si jih je v teh letih težko priborila.⁹ Zato je bila glavna beseda italijanske zunanje politike popolno nasprotovanje kakršnemukoli poskusu priključitve Avstrije k Nemčiji, tako imenovanemu anšlusu. Kar je še posebej spodbudilo Mussolinija k odločnejšemu pristopu, pa je bila Hitlerjeva zmaga in prevzem oblasti.¹⁰ Do takrat versajska poveljstva ni utrpela večjih udarcev; tudi vidnejših premikov v obstoječih razmerah med velesilami ni bilo zaznati. "Prihod nacistov na oblast v Nemčiji pa je predstavljal največji zlom v povojnem razvoju in odločilni

7 "[La Francia] deve darci completa libertà sul Danubio dove, uniti con l'Austria e l'Ungheria, formeremo un baluardo che potrebbe impedire un *Anschluss*: sul Reno siamo contro la Francia, sul Danubio siamo con la Francia" (Robertson, 1979, 31).

8 Anglijo, Francijo in sile male antante je takrat silno razburila tako imenovana *Hirtenberška afera*. 8. januarja 1933 je *Wiener Arbeiterzeitung* objavil novico, da Italija nudi avstrijskim desničarskim tolpom orožje, ki ga je bila zasegla avstro-ogrski vojski med prejšnjo vojno. Precejšen delež orožja pa je romal tudi na Madžarsko, kar je vzbudilo ogorčenje med sosednjimi državami, češ da Italija, v nasprotju z določili Trianonske pogodbe, ponovno oborožuje madžarsko vojsko. Zahodne velesile so uspele srednjeevropske zaveznike pomiriti in afero utišati nekaj mesecev kasneje. Dobršen del pošiljke je vsekakor uspelo pretihotapiti do Madžarov, kar je ostalo, pa sta si Avstrija in Madžarska razdelili s tajno pogodbo leto kasneje (Petersen, 1975, 95–97).

9 "Po veliki gospodarski krizi je Nemčija naglo širila svoj gospodarski vpliv v Srednjo Evropo in na Balkan. Z zlomom dunajskega Creditanstalta leta 1931 se je sesul srednjeevropski bančni sistem in do postopnega okrepanja srednjeevropskih gospodarstev je prišlo šele po oživitvi nemške proizvodnje, trgovine in bank tik pred nacističnim prihodom na oblast" (Vodopivec, 1997, 13).

10 Italijanski glavar se je v tistem trenutku počutil tako močnega, da je svojim generalom naročal načrte o preventivnem napadu na Jugoslavijo, ki naj bi se po njegovih besedah sredi leta 1932 zrušila pod pritiskom notranjih trenj, in celo na Francijo, ki naj ji bi bil usojen razpad zaradi svoje dekadentne demokratične ureditve (Knox, 2003, 154).

poseg v celotni versajski mirovni sestav."¹¹ Italijanski fašisti so se nedvomno veselili uspeha sorodne doktrine,¹² a Mussolini je na sosednjega diktatorja gledal zviška in poudarjal prvobitnost fašistične ideologije ter njeno vodilno vlogo v desničarskih strankah in gibanjih. Predsednik madžarske vlade Gömbös, ki je kot prvi tuji državnik obiskal novopečenega nemškega vladarja, je vztrajno ponujal možnost nemško-italijansko-madžarske naveze. Zamišljal si je ustvariti močan blok revizionističnih sil, s katerim bi od sosednjih držav zahteval ozemlja, izgubljena po vojni. Načrt pa se mu ni posrečil. Italijanska zunanja politika je ne glede na večkratne spore, predvsem s Francijo, še vedno slonela na zavezništvo z zahodnimi demokracijami in na podpori samostojne Avstrije, ki ji je omogočala prodor v podonavsko-balkanski bazen.¹³ Vsekakor ne gre izključiti, da je Mussolini že takrat videl Avstrijo kot protivrednost za nemško podporo na mednarodni ravni v okviru svojih revizionističnih načrtov.

Prav tako je nacistična zunanja politika v odnosih z Mussolinijem v začetni fazi ubrala previdnejšo pot, "čeprav je Hitler že od začetka dvajsetih let videl v Italiji edinega resnega partnerja pri obnovi Nemčije" (Nećak, 1995, 27).¹⁴ Nacisti so se bali, da bi s preveč drznimi potezami dali Franciji povod za preventivni udar, ko bi Nemčija bila še nepripravljena oziroma nesposobna udarec odbiti. Tako se je obisk von Papena in Göringa, dveh najvidnejših predstavnikov nacističnega režima, v Rimu zaključil brezuspešno, medtem ko je Mussolini avstrijskemu kanclerju Dollfussu, ki se je v italijanski prestolnici mudil v istih aprilskih dneh, zagotovil "aktivno in popolno podporo v obrambi za avstrijsko samostojnost".¹⁵ Italijanska evforija ob Hitlerjevi zmagi in povečan pritisk na sosednje države pa je vzbudil nemalo nejevolje v kabinetih zahodnih demokracij. Zato je Mussolini pohitel s pripravo načrta o ožjem sodelovanju med štirimi evropskimi velesilami.

11 "Nástup nacistov k moci v Nemecku znamenal najväčší zlom v povojnovom vývoji a rozhodující zásah do celej versailleskej mierovej sústavy" (Deák, 1985, 25).

12 Mussolini je naročil italijanskemu tisku naj bučno pozdravi Hitlerjevo zmago, kar je po drugi strani izzvalo protiitalijansko kampanijo v Parizu in delno mobilizacijo v Jugoslaviji (Knox, 2003, 156).

13 Mussolini je bil v prvih mesecih leta 1933 izredno zaskrbljen, ker so govorice o morebitni povezavi med revizionističnimi državami, v katero bi prej ali slej vključili še Avstrijo, izzvale v pariških vladnih krogih val ogorčenja. Sumil je, da se Francija in Jugoslavija, ki sta leto prej obnovili pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju, pripravljata na preventivno vojno proti Italiji in se je tudi zaradi tega izogibal kakršnim koli stikom z nemškim kolegom.

14 Hitler je že v svoji uspešnici *Mein Kampf* obrazložil, da južnotirolsko vprašanje ne sme biti ovira za nemško-italijansko prijateljstvo. Nemčija se je pač prisiljena odreči par stotisočim rojakom na južnem Tirolskem, tako je zapisal, če to pomeni vključitev v skupno državo na milijone avstrijskih Nemcev.

15 "...l'appoggio il più attivo e completo per la difesa dell'indipendenza austriaca" (Serra, 1971, 144).

Pakt štirih in Mussolinijevi načrti v srednji Evropi

Italija je v jugovzhodni Evropi ostajala ena vodilnih sil. Duče si je zamislil svojo trenutno moč spretno uporabiti in izkoristiti ugoden položaj na mednarodni politični šahovnici. Nameraval je posredovati med naraščajočo revizionistično Nemčijo in med zmagovalno, a oslABLjeno in zaskrbljeno Francijo. Na eni strani bi s pomočjo Anglije miril skrajne francoske zahteve, na drugi pa omejeval nemške maščevalne načrte. V ta namen je spomladi leta 1933 omenjenim državam predlagal pakt o sodelovanju.¹⁶ Predlog ni naletel na navdušena odobranja s strani prizadetih strank, pri francoskih zaveznikih pa je izzval val kritik. Mala antanta je vehementno protestirala, češ da Mussolini ustanavlja direktorij velesil, ki bi v škodo Društva narodov in manjših držav urejeval mednarodne odnose.¹⁷ Zato je 25. marca z ostrim tiskovnim sporočilom silovito napadla Mussolinijev predlog. Romunski zunanji minister Titulescu je v imenu male antante hitel Londonu in Parizu odločno pojasnjevati, da se na tak način pripravlja evropska vojna in ne mir. (Klimek, Kubù, 65) Iz poljskega ravnanja je bilo razvidno, da je poleg strahu pred revizionističnimi upi bila tudi užaljena zaradi izključitve iz ozke skupine velesil. Istočasno je tako ravnanje privedlo do zblizanja med poljaki in malo antanto.

Komisije posameznih vlad so vsaka po svoje in v lastno korist tako spremenile začetni načrt, da je *pakt štirih*, sklenjen v palači Venezia v Rimu, v začetku junija, še komaj spominjal na prvotno obliko. Podpisali so ga več kot mesec dni kasneje, a s tolikimi popravki, površnostmi in puhlimi priložnostnimi frazami, da je dokument izkazoval le (ne)voljo podpisnikov za učinkovitejšo skupno delo, ni pa uvajal nikakršnih praktičnih obvez. Zahodne velesile so verjetno tako izgubile edinstveno priložnost, da fašističnega veljaka obdržijo na varnostni razdalji pred berlinsko skušnjavo. Istočasno so s popuščanjem italijanskim zahtevam in dučejevemu revizionističnemu pritisku usodno načele evropsko povojno politično ravnovesje.

Mussolini je s širšim paktom hotel verjetno zakoliti nemško zunanjo politiko oziroma jo usmeriti proti vzhodu, namesto proti jugovzhodu. Ponujal je prosto pot v smeri Poljske in Češkoslovaške, v zameno pa je zahteval zase Avstrijo in območje južno od Donave. Dučejev poizkus, da bi Hitlerja omrežil ter se okreplil na račun Francije in Anglije, pa je klavrno propadel. Nadaljevala so se silna nihanja v nemško-italijanskih odnosih, ki so bolj kazala na nezaupanje in medsebojno nasprotovanje kot pa obratno. Najbolj pereča točka je bilo še vedno avstrijsko vprašanje. Nacisti so iz svojih bavarskih postojank udirali na avstrijska tla in s terorističnimi

16 Priložnostni pacifizem je dučeja začasno rešil pred primerjavo in identifikacijo z nemškim diktatorjem, ki ga je do takrat propagandno podpiral in mu bil politični svetovalec (Knox, 157).

17 Mussolini je načrtoval nove oborožitvene pogoje za Nemčijo, Avstrijo, Madžarsko in Bolgarijo ter prepričal angleškega kolega MacDonalda o neustreznosti poljsko-nemških, jadranskih in madžarskih meja (Klimek, Kubù, 65).

akcijami stopnjevali pritisk na avstrijsko vlado. Mussolini je Dollfussa neomajano podpiral in v strahu, da bi se za pomoč proti nacističnim tolпам obrnil na sile male antante, z madžarskim predsednikom vlade Gömbösem in njegovim zunanjim ministrom Kanyo v Rimu sredi julija 1933 sklenil pogodbo o sodelovanju. Čeprav se Madžari niso hoteli kompromitirati s protinemškimi potezami, so se bili le prisiljeni zavzeti za nekatere protianšluske ukrepe, na drugi strani pa so dosegli, da se je Italija obvezala podpreti madžarske revizionistične zahteve. Tako je Mussolini vsaj delno oddaljil Madžare od vedno tesnejših stikov z Nemci in jih pomiril glede morebitne skupne podonavske politike s Francozi, ki bi onemogočila kakršnokoli teritorialno spremembo v srednji Evropi. Istočasno je sredi avgusta povabil Dollfussa, že tretjič v štirih mesecih, na pogovor v Riccione. Duče je sogovorniku obljubil, bolje vsilil, gospodarsko in predvsem vojaško pomoč. V zameno pa je moralo avstrijsko vlado zapustiti nekaj liberalcev, ki so jih zamenjale fašistično usmerjene osebnosti (Roberton, 1979, 67).¹⁸

Mussolini se je torej bližal načrtu, da bi skupaj z Avstrijo in Madžarsko na temeljih gospodarskega in političnega sodelovanja ustvaril blok. Italijanska zasnova načrta je poleg tega puščala odprta vrata morebitnemu zbližanju bodisi z Nemčijo bodisi z državami male antante (Deák, 1986, 66). Avstrija je bila takim predlogom načelno naklonjena, ker so utrjevali njen mednarodni položaj, Madžarska pa se seveda ni strinjala z možnostjo dialoga s sovražnima Jugoslavijo in Češkoslovaško. Podpirala je idejo o nemško-italijanskem zavezništvu: diktatorja naj bi z madžarskim posredništvom prišla do skupne rešitve avstrijskega vprašanja, kar bi nedvomno pomenilo začetek ustanovitve mogočnega bloka revanšističnih sil.

Poleg številnih Mussolinijevih pogovorov je bil prvi konkretni korak k realizaciji italijanskega gospodarsko-političnega bloka v Podonavju takoimenovani Suvichev načrt (Deák, 1986, 67). Suvich, ki je izhajal iz tržaških nacionalističnih, protinemških in seveda protijugoslovanskih krogov, je bil podtajnik na zunanjem ministrstvu in je konec septembra 1933 predstavil načrt o gospodarski obnovi jugovzhodne Evrope. Memorandum, ki ga je sestavil, je kot podobni francoski upošteval vse države z omejenega območja. Bistvena razlika je bila seveda v tem, da je s posebnimi določili vodilno vlogo namenjal Italiji, ki naj bi v enem zamahu izpodrinila Francijo in onesposobila prodor nemškega kapitala.¹⁹ Sam Suvich se je v decembru mudil v Berlinu, da bi osebno predstavil svoj program Hitlerju in skušal premostiti nemško-italijanske

18 V Riccioneju je Mussolini, misleč na Avstrijo, poleg drugega izjavil: "Italija bo odgovorila z v ojsko na morebitni vdor iz Bavarske" (Jedlička, 1974, 98).

19 Posamezne točke Suvichevega memoranduma so v Petersen, 1975, 211–215. Zanimivo je izpostaviti dejstvo, da se je kljub italijanskim poskusom za omejitev nemškega vpliva nemško zunanje ministrstvo točno zavedalo, kako bi kaj takega bilo izredno težavno. V prvem šestmesečju leta 1933 je Nemčija od podonavskih držav uvozila polovico več kot Francija in Italija skupaj. Zato je lahko minister brezskrbno pisal nemškemu poslaniku Hasslu v Rim, da se v Podonavju na gospodarskem področju nič ne more spremeniti brez Nemčije oziroma proti njej.

spore. Po hladnem sprejemu je, "glede na nastalo situacijo odvečno govoriti o kakršnokoli sodelovanju v Podonavju" (Jančík, 1990, 48). Diplomati je Nemčijo zapustil z jasnimi opozorili, da Italija ne namerava zatajiti Dollfussa, medtem ko je Hitler kot predpostavko za kakršnokoli nadaljnje sodelovanje zahteval Dollfussov odstop (Petersen, 1975, 262–267).²⁰ Tako sta ne glede na sorodnost ideologij diktatorja ostajala vsaki pri svojih stališčih.

Mussolini se je v začetku leta 1934 odločil pohiteti z oblikovanjem lastnega vplivnega bloka. V januarju sta Nemčija in Poljska sklenili pogodbo o nenapadanju, kar so v Rimu razumeli kot, da si Nemčija na vzhodu želi mir z namenom, da vse svoje sile osredotoči na jug oziroma jugovzhod. Hitlerjevi predlogi o sodelovanju s sosedi, stopnjevanje oborožitvenega procesa znotraj Nemčije²¹ in nesposobnost zahodnih velesil postaviti se po robu nemškemu diktatorju, vse to je v Italiji vzbujalo vedno večje skrbi. Sklenitev Balkanskega pakta v začetku februarja med Jugoslavijo, Romunijo, Grčijo in Turčijo je italijanske skrbi o izgubi lastnih položajev še podkrepilo. Zato je Rim hotel svoje zavezništvo z najožjima partnerjema, Avstrijo in Madžarsko, še bolj utrditi.

Mussolinijev tesen odnos s predsednikom avstrijske vlade Dollfusom je odločilno vplival na notranjo in zunanjo politiko, ki jo je slednji izvajal. Italijanski duče je silno podpiral in spodbujal Dollfussova diktatorska nagnenja z namenom, da bo Avstrijo zasukal v fašistično smer. V številnih pogovorih in zasebnih pismih je kanclerja prepričal v nujnost razpustitve parlamenta, ustanovitve nadstranke *Vaterländische Front* in neusmiljenega boja proti socialdemokratom. Mussolinijevi računi so naivno sloneli na prepričanju, da bo z uničenjem socialistov ujel dve muhi na en mah: se znebil izredno močne socialdemokratske stranke in na drugi strani izkopal tla pod nogami nacističnim tolpom, ki so svojo prevratniško dejavnost utemeljevale z bojem proti marksizmu in socializmu. Na tak način je propad avstrijskih socialdemokratov pomenil usodno oslabitev obrambe proti anšlusu.²²

Dollfuss je v začetku leta 1934 dokončno stopil na fašistični voz. Ob popustljivejšem ravnanju z nacionalsocialisti se je enkrat za vselej odločil obračunati s socialdemokratsko opozicijo, kot mu je že dalj časa narekoval Mussolini. Slednji je januarja na Dunaj poslal Suvicha in preganjanje socialdemokratov je doseglo višek, "dokler ni 12. februarja 1934 prišlo do oboroženega spopada, znanega pod imenom socialdemokratska vstaja. Socialdemokrati in njihov *Schutzbund* so bili v vseh

20 Suvich se je nato srečal tudi z voditeljem avstrijskih nacistov Habichtom, kar je na Dunaju povzročilo nemalo skrbi.

21 Nemčija je 14. oktobra 1933 zapustila razorožitveno konferenco in nekaj dni kasneje izstopila iz Društva narodov.

22 Avstrijski socialdemokrati so po nacistični zmagi v Nemčiji na vrat na nos spremenili svoje stališče do anšlusa; odkrito so zavračali možnost spojitve z državo, v kateri je vladala sovražna ideologija, in se zavzemali za sodelovanje z demokratično Češkoslovaško.

industrijskih mestih, kjer je prišlo do bojev, poraženi, saj je vlada proti njim poslala tako Heimwehr kot tudi zvezno vojsko. V nekaj dneh je bilo bojev konec, zadnji so se končali 15. februarja, najhujše pa je bilo na Dunaju. [...] Vlada je razpustila stranko, zaplenila premoženje stranke in njenih organizacij, socialdemokratskim poslancem pa so bili odvzeti mandati" (Nećak, 1995, 15). Italijanska in madžarska vlada nista skrivali svojega zadoščenja ob Dollfussovem koraku. Obenem je Rim pohitel in skupaj s Parizom in z Londonom v skladu z obstoječimi sporazumi izdal deklaracijo o avstrijski neodvisnosti. Italijanska politika je težila k ravnotežju med rajhom na eni in zahodnimi demokracijami na drugi strani, izjava pa je predstavljala nizek udarec Nemčiji in nagibanje na nasprotno stran.

Vznemirjena Nemčija je poskušala odgovoriti s sklenitvijo gospodarskega sporazuma z Madžarsko. Čeprav so iz Budimpešte predlagali tesnejše zveze na političnem področju, boječ se glasov, ki so prinašali novico o nemškem zbližanju s Češkoslovaško, se je povezava na gospodarskem področju izkazala vsekakor kot izredno donosna.²³ Nemški zunanji minister Neurath je dogovor označil za izjemen uspeh nove zunanje politike, ki je imela kot cilj na gospodarskem področju prikleniti sosednje države, kar bi posledično privedlo do neizbežnega političnega zbližanja. Zato je sporazum spadal v širši nemški maneuver prodiranja na jugovzhod. Poleg Madžarske je v nacističnih načrtih sem spadala predvsem Jugoslavija. V Nemčiji je kralj Aleksander videl manj nevarnega sogovornika kot je bila Italija, ki je z vseh strani pritiskala na jugoslovanske meje, zato ni storil ničesar, "da bi zajezil naglo rast nemškega ekonomskega vpliva v Jugoslaviji."²⁴ V diplomatskih krogih se je celo govorilo, da bi se v primeru anšlusa Hitler odrekel slovenski Koroški v korist Jugoslavije (Pirjevec, 1995, 81). Prek gospodarskega vpliva si je Hitler nameraval dolgoročno zagotoviti v posameznih državah še politični vpliv.²⁵

V tem trenutku pa je bila Italija ob tradicionalnem, čeprav šepajočem vplivu Francije, še vedno druga najmočnejša figura v srednji Evropi in v prednostnem položaju nasproti Nemčije. Le-tej je hotela onemogočiti nadaljnje prodiranje v smer Jugoslavije, Madžarske in predvsem Avstrije, ker je ta prostor pojmovala za svojega. Kljub temu, da Mussoliniju ni uspelo pritegniti na svojo stran kralja Aleksandra, in kljub dejstvu, da je Madžarska drsela vedno bolj proti Berlinu, se je duče odločil

23 Na primer madžarski izvoz v Nemčijo se je z 11,2% iz leta 1933 v naslednjem letu povišal celo na 22,2%, kar je presegalo tudi najbolj rožnata madžarska pričakovanja (Petersen, 1975, 280).

24 "1. maja 1934 sta državi podpisali trgovinski sporazum, s katerim se je Nemčija obvezala, da bo kupovala jugoslovanske surovine na klirinški osnovi po višjih cenah od tistih, ki so veljale na svetovnih tržiščih. Kot je izjavil sam Aleksander, je pri tem šlo za pravo darilo" (Pirjevec, 1995, 80).

25 "Nemčija je v trgovanju s srednjeevropskimi državami uvedla klirinško poslovanje in jih tako gospodarsko tesno navezala nase. Čvrste gospodarske vezi sicer še niso pomenile (neposrednejšega) nemškega vmešavanja v notranje zadeve posameznih držav, dodatno pa so slabile upadajoči francoski vpliv, ki naj bi v skladu s sistemom, vzpostavljenim po prvi svetovni vojni, zagotavljal srednjeevropsko in balkansko meddržavno ravnotežje" (Vodopivec, 1997, 13).

postaviti na papir privilegirane odnose, ki jih je že dalj časa vzdrževal z Budimpešto in Dunajem. Dobra dva meseca je z intenzivnimi diplomatskimi stiki podrobneje pripravljajl teren: Suvicha je konec januarja poslal na Dunaj, mesec kasneje v Budimpešto, sam pa je bil *pokrovitelj* Dollfusovega februarskega obiska v madžarski prestolnici. Tudi mednarodna situacija je kazala, da bo Mussoliniju uspel odločnejši korak v smeri trdnjšega objema z zaveznicama. Mala antanta se je po francoskem prepričevanju le vdala, da je fašistična Avstrija v zvezi z Italijo in Madžarsko vsekakor boljša rešitev od anšlusa, Anglija, kot se je večkrat dogajalo v tistem obdobju, Mussoliniju ni oporekala, Nemčija pa se je zaradi svoje avstrijske politike kar sama izločila iz igre.

Rimski protokoli

Na polovici marca 1934 je ob razkošni tiskovni akciji Mussolini povabil k sebi avstrijskega in madžarskega predsednika vlade. Prvi dan se je gostitelj na štiri oči srečal z Gömbösem in ga poskušal prepričati o nujnosti samostojne Avstrije. Gömbös je seveda prikimal, dodal pa je, da se Madžarska ne more odreči sodelovanju z Nemčijo, ker le-to nujno potrebuje pri pritiskanju na Češkoslovaško.²⁶ V zameno je zahteval konkretne privilegije. Dollfuss je začetno trmo omilil in se zadnji dan tristranskih pogovorov uklonil Mussolinijevi zahtevi o političnem dogovoru. Sporazum so trije glavarji 17. marca sklenili in objavili. Obsegal je tri protokole. Šlo je za gospodarske, politične in za vojaške teme. V prvem protokolu so se podpisniki zavzemali za gospodarsko obnovo Evrope, upoštevajoč neodvisnost obstoječih državnih tvorb in v prepričanju, da bo sodelovanje med podpisanimi vladami samo del širše mednarodne kooperacije. Preden bi katera izmed treh vlad sprejela katerokoli politično odločitev, so točke prvega protokola naknadno uvajale obvezo o skupnem sestajanju in dogovarjanju. Tudi na področju zunanje politike. Italija, kot najmočnejša med njimi, si je tako zagotovila pravico do stalnega vmešavanja v notranje politične zadeve Avstrije in Madžarske. Drugi in tretji protokol sta obravnavala predvsem ekonomska vprašanja. V naslednjih mesecih so vlade protokola naknadno dopolnile z bilateralnimi dogovori. Tako kot prvi sta bila tudi ostala dva protokola precejšnjega pomena. Italija je Madžarsko rešila njenih odvečnih kmetijskih izdelkov, predvsem pšenice,²⁷ medtem ko se je z Avstrijo dogovorila za odkup njenih industrijskih proizvodov. Povečan promet naj bi oživil tržaško in reško pristanišče, ki sta bili zato deležni posebnih tarif, premij in prometnih olajšav. Ob drugem so želeli

26 Madžarska je hotela v karpatskem bazenu razviti samosvojo politiko, ki bi južno od Donave slonela na Italiji, severno pa na Nemčiji (Petersen, 1975, 292).

27 Rimski protokoli so Madžarski zagotavljali prodajo 320000 ton pšenice, njenega najpomembnejšega izvoznškega pridelka, v nasprotju s 50000 tonami, s količino, za katero so se dogovorili z Nemci (Petersen, 1975, 294).

tako oškodovati nemške interese, saj bi preusmeritev tokov trgovinske izmenjave neposredno poslabšala stanje nemških pristanišč; v prvi vrsti Hamburg in Bremen.

Iz političnega vidika se tudi tokrat Mussoliniju s pismenim določilom o neodvisnosti Avstrije ni posrečilo ukleniti Gömbösa, saj je madžarski premier nasprotoval vključitvi posameznih klavzul v tem smislu. Na drugi strani pa Madžarom ni uspelo prodreti s predlogom, ki bi jasno izpostavljalo, da pogodba ni naperjena proti Nemčiji. Vsekakor so se vse tri strani strinjale, da bi v prihodnosti lahko k sporazumu pristopile tako Nemčija – v trenutku, ko bi priznala neodvisnost Avstrije na notranji in zunanjepolitični ravni – kot države male antante – ko bi priznale madžarske revizionistične zahteve glede bivših ogrskih ozemelj.²⁸ Politični značaj dogovora se je še bolj jasno pokazal v nadaljnjih Mussolinijevih govorih. Glasno je dal vedeti, da bo Italija branila celovitost avstrijske države, glede Madžarske pa je še enkrat javno podprl njen revizionizem do sosedov. "Podpis Rimskih protokolov je bil nedvomno velik uspeh italijanske zunanje politike, ki je na eni strani onemogočila francoske načrte na območju Podonavja, na drugi strani pa zavrla nemške aspiracije po tem prostoru. Raziskovalci te problematike so si enotni v trditvi, da se je s tem avstrijska vlada odpovedala lastni zunanji politiki ter prevzela vlogo tamponske cone" (Pufferzone) pred aspiracijami Nemčije in Male Antante v podonavskem prostoru, v zameno pa je dobila varstvo velesile Italije (Nečak, 1995, 28).

Madžarska se v prid avstrijske neodvisnosti ni formalno zavezala in v naslednjih dneh so Madžari hiteli Berlinu pojasnjevati, da Rimski protokoli niso uperjeni proti njim in da se njihova pronemška politika nikakor ne bo spremenila. V trikotniku Rim-Dunaj-Budimpešta so Gömbös in tovariši videli izključno orožje proti mali antanti in Franciji, odklanjali pa so uporabo protokolov za utrditev svojega položaja pred nevarnostjo vse večjega nemškega vpliva (Deák, 1986, 69). Trdnejše zavezanitvo so videli predvsem v luči radikalizacije svoje revizionistične politike. Avstrija razen italijanskih zagotovil ni veliko pridobila; proti glavni (nacistični) nevarnosti se Madžarska sploh ni opredelila, nasprotno pa je Avstrija na tak način izgubila možnost sodelovanja z ostalimi srednjeevropskimi državami. Predvsem s Češkoslovaško, ki bi ji omogočala vsaj delno gibljivost v zunanji politiki.²⁹ Saj se je italijansko varstvo kaj kmalu pokazalo za precej labilno.

28 Glede držav, ki bi prišle naknadno v poštev, se je vizija podpisnic precej razlikovala: Italija se je zavzemala za sodelovanje z Jugoslavijo, Madžarska z Nemčijo, Avstrija pa bi najraje videla razširitev sporazuma na Češkoslovaško (Deák, 1986, 69).

29 Omembe vredna je češkoslovaška reakcija na Rimske protokole: "Predsednik [sic] Beneš je na primer že 2. julija 1934 v nasprotju z jugoslovanskim stališčem pozdravil Rimske protokole kot sporazume, ki z gospodarsko pomočjo poskušajo zagotoviti Avstriji samostojnost. Povečan politični vpliv Italije v srednji Evropi pa je označil kot odgovor na vse močnejšo nacionalsocialistično, ideološko ofenzivo v tem prostoru. Po njegovem mnenju lahko povečan italijanski politični vpliv učinkuje na politični položaj v Evropi le pomirjujoče in izenačujoče. Očitno je bilo torej, da sta imeli državi popolnoma drugačno stališče do samostojnosti Avstrije" (Nečak, 1995, 34).

V zvezi z Rimskimi protokoli in z italijansko politiko v podonavsko-balkanskem prostoru nasploh so izredno zanimiva poročila, ki so jih sestavljali nemški diplomati po vsej Evropi. Temeljito so sledili premikom italijanske zunanje politike in poskušali ujeti njene smernice. 27. marca 1934 se je nemški poslanik na Dunaju, Rieth srečal s svojim jugoslovanskim kolegom Nastasijevićem (AA, 1). Med drugim sta se pogovarjala o Mussolinijevih zadnjih potezah v srednji Evropi (*Zentraleuropa*) in Rieth je poročal Berlinu, da so v Beogradu na vse to gledali s precejšnjo zaskrbljenostjo. Sam zunanji minister Bogoljub Jevtić (Jeftić v dokumentu), pravi Rieth, je bil prepričan, da je politika, ki ji sledi Italija v Avstriji in na Madžarskem, naperjena ne toliko proti Nemčiji, temveč proti mali antanti in v prvi vrsti Jugoslaviji.³⁰ To pravi tudi von Heeren, poslanik v Beogradu, ki potrjuje jugoslovansko prepričanje, da je italijanski cilj v Podonavju pritegniti Jugoslavijo v svojo interesno sfero.³¹ Zato nadaljuje, da v Beogradu pojmujejo italijansko politiko glede Avstrije samo kot del neke širše slike s protijugoslovanskimi načrti. Nobena "češka ali francoska *Anschluss-psychose*" (AA, 2), poudarja von Heeren, ne bo Jugoslovanov prepričala, da je italijanski vpliv v Avstriji vsekakor manjše zlo v primerjavi z morebitno priključitvijo Avstrije k Nemčiji. V Jugoslaviji so torej v nasprotju s svojima zaveznicama, ki sta največjo nevarnost videli v Hitlerjevi politiki, imeli za največjega sovražnika italijanskega dučerja. Mussolini pa je potem, ko se je vdal misli o napadu na vzhodno sosedo, nameraval z Beogradom sodelovati; seveda zato, da bi poleg Avstrije in Madžarske nadzoroval še Jugoslavijo.

Hitler se je ob podpisu Rimskih protokolov zavedal nevarnosti politične izolacije na mednarodnem prizorišču. Zato je iskal zблиžanje z Mussolinijem. Tudi na osebni ravni, saj se diktatorja nista še pogovarjala na štiri oči. Po nekajmesečnem taktiziranju je duče končno pristal na srečanje s Hitlerjem in istočasno zagotavljal zaskrbljenemu Dollfussu, da Italija ne namerava z Nemčijo skleniti nikakršnega sporazuma v škodo Avstrije. Mogoče pa je srečanje le kazalo na Mussolinijevo popuščanje v srednji Evropi in usmerjanje italijanskih ambicij v Sredozemlje in Afriko. Sredi junija 1934 sta diktatorja sedla za skupno mizo; najprej v letovišču Stra pri Padovi, dan kasneje pa sta pogovore nadaljevala v Benetkah. Še vedno nista našla skupnega jezika glede avstrijskega problema: Mussolini ni nameraval zapustiti Dollfussa, Hitler pa ni imel namena odnehati s prevratniško dejavnostjo na avstrijskih tleh.

30 "...dass die Politik, die Italien in Osterreich und in Ungarn verfolge, weniger gegen uns, als in erster Linie gegen die Kleine Entente und ganz besonders gegen Jugoslawien gerichtet sei." (AA, 1).

31 "Es ist selbstverständlich, daß Verlauf und Ergebnis der römischen Beschprechungen in Jugoslawien größte Aufmerksamkeit gefunden haben. [...] Und das große, alles andere überschattende politische Ziel Italiens in der Donaurichtung ist und bleibt nach hiesiger Überzeugung die strategische Umfassung Jugoslawiens." (AA, 2).

Dollfussov umor in Mussolinijeva dvolična politika

Teroristični napadi na nemško-avstrijski meji in znotraj Avstrije s strani nacistov so se torej nevarno nadaljevali. Višek so dosegli 25. julija, ko se je spodleteli poskus nasilnega prevzema oblasti končal z Dollfussovim umorom. Mussolini je novico o kanclerjevi nasilni smrti sprejel besno. V istem hipu je mobiliziral Heimwehren in na Brenner poslal italijansko vojsko. Ogorčeno je obsodil atentat in silovito poudarjal odločnost pri obrambi avstrijske neodvisnosti. Italijanski tisk se je po Mussolinijevem ukazu spustil v protinemško gonjo, ki je še dodatno ohladila zelo napete medsebojne odnose.³²

Leta 1934 je Mussolini že računal na napad na Etiopijo; med poletjem pa so se razmere na evropskem prizorišču tako zaostrele, da si je moral pred posegom v Afriki najprej zavarovati hrbet na evropski celini. Nevarno se je povečala napetost z Jugoslavijo, ki je ob spodletelem puču v Avstriji dala jasno vedeti, da bodo njene čete vkorakale na Koroško v istem hipu, ko bodo to storile italijanske. Medsebojne žalitve so se nadaljevale in konec poletja je Mussolini že sumil, da se onstran Jadrana pripravljajo na preventivno vojno (Robertson, 1979, 105). Isto se je dogajalo na drugi strani. V Beogradu je fašizem vzbujal precejšnje zanimanje; zaradi stalne Mussolinijeve podpore hrvaškim in sorodnim separatistom ter madžarskim revizionistom je bil kralj Aleksander prepričan, da Mussolini rovare proti njemu.

Z Nemčijo so bili stiki še vedno precej dvoumni. Mussolini ni hotel dokončno odvreči nemških kart: za posredništvo je večinoma uporabljal Madžare, ki so bili za nemško-italijansko prijateljstvo še posebno zainteresirani. Ministrski predsednik Gömbös je tesno prijateljaval z Mussolinijem. Sredi novembra 1934 ga je ponovno obiskal, da bi "odpravil katerikoli dvom o trajnosti madžarsko-italijanskega prijateljstva"³³ in dobil od Mussolinija zagotovilo, da se kljub italijanskemu zблиžanju z Jugoslavijo ni zmanjšala njegova podpora politiki madžarskega revizionizma (AA, 3). Obojestranska naklonjenost bi se lahko skrhalo, pravi zunanji minister Kanya, le v skrajnem primeru, da bi se dokončno pretrgala vez med Italijo in Nemčijo, kar pa si nihče ne želi (AA, 3). Po julijski krizi pa se je italijansko težišče premaknilo v smer Francije, s katero je Mussolini glede Avstrije vztrajno iskal skupno politiko. Barthou, takratni francoski zunanji minister, je hotel Italijo pritegniti v širši krog držav, zainteresiranih za ohranitev evropskega ustaljenega reda. Njegova smrt in smrt jugoslovanskega kralja Aleksandra je stike med državama nedvomno oddaljila, ne pa pre-

32 Na to jasno kaže tudi odsotnost italijanskih predstavnikov na septembrskem državnem kongresu nacionalsocialistične stranke (Petersen, 1975, 332).

33 "...daß jeder Zweifel an der Haltbarkeit der ungarisch-italienischen Freundschaft beseitigt worden sei." (AA, 3).

kinila.³⁴ Toliko bolj ker je vodilno mesto v Quai d'Orsayu prevzel Laval, ki je bil precej manj kot njegov predhodnik naklonjen pretesnim stikom s Sovjetsko zvezo. Raje se je usmerjal v popustljivejšo politiko do Nemčije in v sklepanje prijateljskih vezi z Italijo. Mussolini in Laval sta se sestala v prvih januarjskih dneh leta 1935. Potem ko sta rešila, vsaj v glavnih obrisih, večji del medsebojnih odprtih vprašanj, je na mizi ostajal še problem Podonavja, kjer sta si še posebno v tistem trenutku Jugoslavija in Madžarska nevarno kazali zobe. Rim se je na eni strani približal francoski koncepciji avstrijskega vprašanja in med države zaščitnice sprejel maloantantsko Romunijo, medtem ko v Parizu niso več zahtevali italijanskih zagotovil o Jugoslaviji. Z Lavalovim prihodom v Rim in s podpisom skupnih protokolov se je zdelo, da je Italija dokončno stopila na stran protirevizionističnih sil.³⁵ V isto smer je kazal tudi aprilski sestanek italijanskih, francoskih in angleških voditeljev v Stresi ob piemontskem mestecu Novara.

Sestanek v Stresi in etiopska kriza

Čeprav se je kriza med Etiopijo in Italijo v zadnjih mesecih še posebno zaostila in je že kazalo, da Mussolini namerava udariti v Afriki, so se velemožje v Stresi bolj malo ukvarjali s to zadevo. Posvetili so se raje evropskim zvižajam. Najbolj pereči problem je bil seveda ohranitev versajskega mirovnega sistema. S pridobitvijo Posarja, ponovno uvedbo splošne vojaške obveznosti in z nepriznavanjem omejitvenih določil glede oboroževanja je Nemčija obstoječe ravnotežje nevarno zamajala. Mussolini se je s Francijo in z Anglijo hotel upreti prevelikemu nemškemu razponu in je iz Strese odšel kot najodločnejši branitelj evropske varnosti.³⁶ Nameraval je ustvariti

34 9. oktobra 1934 sta se v Marseillu državnik znanca pod streli atentatorja, ki je najverjetneje izhajal iz krogov ustaškega voditelja Paveliča. Jugoslavija je skočila na noge, zaradi širših mednarodnih političnih interesov pa ni ukrepala, kot je sprva nameravala. "Uzunovičeva vlada, ki so jo preoblikovali 22. oktobra 1934, je naprej nameravala postaviti na zatožno klop pred Društvom narodov tako Mussolinija kot Gömbösa, temu pa so se odločno uprli vsi njeni zavezniki. Angleški zunanji minister Sir John Simon je v strahu, da bi Italija ne zapustila Društva narodov, izjavil, da protest v Ženevi ne bo obudil mrtvih v življenje. [...] Mednarodna diplomacija je zato storila vse, da bi čimbolj omilila škodo, ki bi jo "višjim interesom" lahko povzročil nepremišljen korak beograjske vlade. Tako je nastal zelo okleščen memorandum, ki ga je zunanji minister Jevtić 28. novembra 1934 predal generalnemu sekretarju Društva narodov. V njem je bila samo Madžarska omenjena kot država, kjer naj bi skovali zaroto proti Aleksandru" (Pirjevec, 1995, 86).

35 Iz avstrijskega zornega kota se glede lastne varnosti ni veliko spremenilo, saj sporazum ni prinašal konkretnih novosti. Madžari so razočarano reagirali na trditve o teritorialni celovitosti, kar je bilo v popolnem nasprotju s cilji Gömbösove vlade. Prav tako mala antanta ni skrivala razočaranja zaradi Lavalovega popuščanja italijanskim nazorom (Deák, 1986, 116).

36 Francija, Italija in Anglija so potrdile Lokarnski sporazum, ponovile nujnost neodvisne Avstrije in protestirale proti nemški agresivni politiki. Italijani so z nemškim strašilom nameravali prisiliti Angleže in Francoze, da bi bili popustlivejši glede agresivne politike, ki so jo vodili v Afriki in Sredozemlju.

koalicijo, ki bi zagotavljala premoč nad Nemčijo in istočasno iztržiti čim več iz strahu zahodnih velesil. Velikodonečim izjavam pa niso sledili praktični protiukrepi.

V tem okviru je nemški diplomat Franz von Papen razlagal, da je prijaznejša politika Italije do Jugoslavije povsem razumljiva in glede na zgodovino jugoslovansko-italijanskih stikov izredno zanimiva; kar pa je v Beogradu vzbujalo precejšnje nezaupanje. Mussolini si je želel mir na vzhodni meji, da bi nemoteno nadaljeval s svojo kolonialno politiko. Zato bi Jugoslaviji ponudili trgovsko pogodbo in prav verjetno še *Arrangement* o Albaniji. Kot protiuslugo, tako je še zatrjeval von Papen, bi zahtevali jugoslovansko podporo pri varstvu avstrijske samostojnosti in pakt o nevmešavanju.³⁷ Jugoslavija pa za dogovor o Podonavju, ki bi jamčil avstrijsko samostojnost, sploh ni bila zainteresirana, je poročal von Heeren iz Beograda (AA, 5). Vsekakor ne v obliki, ki sta si jo zamislili Francija in Italija, kajti "njim [Jugoslovanom] je bila *Anschlußpsychose* tuja." (AA, 5). Večje zanimanje je zbudilo sodelovanje z Nemčijo, zlasti če pomislimo, da je bil glede Avstrije anšlus ugodnejša rešitev kot vrnitev Habsburžanov na prestol ali italijanski protektorat. Če bi Nemčija in Jugoslavija postali sosedi, pa bi morali v Beogradu upati, tako je komentiral von Heeren, da bi se nemški pritisk proti jugu usmeril v smer Trsta, ne pa proti Sloveniji.³⁸ Tudi češkoslovaški zunanji minister Krofta se je v pogovoru s tujimi novinarji zaustavil pri vprašanju novega preobrata italijanske politike, kot je to imenoval von Papen. Širši pakt v Podonavju, je menil Krofta, bi Češkoslovaško zanimal iz dvoje vidikov: prvič, ker bi preprečil anšlus, drugič pa, ker bi pripomogel k zblizanju Italije z državami male antante. V Pragi so torej upali, da bi prek italijansko-jugoslovanskega zblizanja prišlo do vsesplošnega večjega upoštevanja bloka male antante, kar bi pomenilo velik korak naprej v medsebojnih odnosih (AA, 6).

Kot v naslednjih mesecih je duče spet vzpostavil prijaznejše stike s Hitlerjem, svojo pozornost pa je večinoma usmeril na afriška tla. Podonavsko-balkanski prostor je v poletnih in jesenskih dneh stopil v ozadje. Italijanska vojska se je 3. oktobra po večmesečnih pripravah, brez vojne napovedi, odločila napasti Etiopijo. Ni naš namen podrobneje se ukvarjati z etiopsko krizo. Posledice so bolj ali manj vsem dobro znane: Francija in Anglija sta v sklopu Društva narodov s kopico drugih držav raz-

37 "Wenn man die Geschichte der jugoslawisch-italienischen Beziehungen – von der Annektion Fiume dem Adriapakt, der Nettuno-Konvention, den beiden tirana-Verträgen bis zum Balkanpakt 1934 und zur Ermordung des Königs – verfolge, müsse man zu der Ansicht kommen, dass die neue Wendung der italienischen Politik zwar interessant, aber in Belgrad vorderhand mit grössten Misstrauen betrachtet werde. Das Ziel der neuen italienischen Orientierung sei nun offenbar, sich den Rücken freizumachen für die Durchführung des in Angriff genommen Kolonialkrieges. Man werde Jugoslawien einen Handelsvertrag anbieten und wahrscheinlich ein Arrangement über Albanien. Als Gegenleistung verlange man die unbedingte Teilnahme an der Sicherung der österreichischen Unabhängigkeit und dem Nichteinmischungspakte." (AA, 4).

38 "Sei Österreich in seiner jetzigen Form nicht lebensfähig und käme einmal der Anschluß, dann sei man eben Nachbar Deutschlands und müsse hoffen, daß der deutsche Druck nach Süden nicht in der Richtung nach Slovenien, sondern in der Richtung nach Triest liegen werde." (AA, 5).

glasili Italijo za napadalko in proti njej uvedli finančne in gospodarske sankcije. Zaradi neuspešne blokade so s sankcijami odnehali, kar ni prizaneslo nemško-italijanskemu zблиžanju. Nemčija, ki je ves čas skrivaj oskrbovala Etiopijo z orožjem, je Italiji nudila izhod iz mednarodne izolacije, kar je postopoma privedlo do medsebojnega neločljivega povezovanja. Prav tako sta glede sankcij ostali nevtralni tudi Madžarska in Avstrija. Madžarska se je poleg tradicionalnega prijateljstva z Italijo zavedala, da se z etiopsko krizo nepopravljivo krha italijansko-francosko sodelovanje. V tem je pravilno videla komplikacije za sistem kolektivne varnosti, ki bi njeni revizionistični politiki nedvomno ustrezale. Kar se tiče Avstrijcev, pa niso bili v stanju, da bi s podporo nepopularnih sankcij podrli edino, čeprav majavo in vse prej kot trdno pregrado, ki jih je varovala pred anšlusom. Z uvedbo sankcij so se skvarili odnosi med Italijo in zahodnimi demokracijami, kar je seveda neposredno vplivalo na položaj Avstrije. Italija in zahodne velesile so se izneverile skupnim deklaracijam, tudi tistim, ki so vsebovale določila o skupni obrambi Avstrije. Najpomembnejša posledica položaja, v katerem se je znašla Italija po napadu na Etiopijo, pa je bilo njeno zблиžanje z nacistično Nemčijo. Ceho je morala plačati Avstrija (Collotti, 1965, 18). Ravnanje velesil je pri manjših državah in v mali antanti vzbudilo razočaranje in ogorčenje; popustljivost in neodločnost sta namreč zaznamovali njihov pristop k rešitvi etiopske krize. Dokaz njihovih spletkarjenj je bil francosko-angleški načrt Hoare-Laval, v katerem sta zunanja ministra ponujala rešitev Mussoliniju v škodo nemočne Etiopije. Predlog je v mednarodni javnosti izzval toliko protestov, da sta morala diplomata celo odstopiti. Poteza pa ni rešila ugleda Društva narodov, ki je že naslednje poletje sankcije ukinilo.³⁹

Avstrija se je po neuspelem francosko-italijanskem načrtu o širšem sodelovanju zbalala, da bi mednarodno zmedo lahko izkoristil Hitler. Schuschniggova vlada je zato hitela iskati rešitev, in to izven okvira Rimskih protokolov; v prvi vrsti pri sosedih, vključenih v francoski blok. Razumevanje v svojih prizadevanjih je nedvomno našla pri zaskrbljeni Češkoslovaški, ki je že spomladi istega leta, po vzoru Francije, s Sovjetsko zvezo podpisala pogodbo o medsebojni pomoči. Še toliko bolj od decembra dalje, ko je novoizvoljeni predsednik Beneš dokončno imenoval za predsednika vlade Milana Hodžo, ki je za nadaljnjih nekaj mesecev pokrival tudi vlogo zunanjega ministra. Hodža je bil zagovornik širokega srednjeevropskega zavezništva, ki bi se postavilo proti nemškemu prodiranju in Hitlerja prisililo k sodelovanju. Zamislil si je zблиžanje dveh blokov: držav male antante in Rimskih protokolov. Avstrijsko-češkoslovaško zблиžanje bi predstavljalo samo prvi korak v to smer.

39 "Leta 1936, po italijanskem napadu na Abesinijo, je obšla svet slika abesinskega cesarja Haile Selassija, ki je pred predstavniki zbranih članic Društva narodov nemočno protestiral proti italijanski agresiji. Toda sankcije, ki jih je kar dvainpetdeset držav uvedlo proti Mussolinijevi Italiji, so se končale tako, da je Italija zavzela vse Selassijevo kraljestvo in ne le polovico, kot je Mussolini prvotno nameraval, [...]" (Vodopivec, 1997, 9).

Višek tega procesa je bil Schuschniggov obisk v Pragi januarja 1936, s katerim se je avstrijski kancler poskušal približati francoskim zaveznikom in kompenzirati padec italijanskega zanimanja za srednjeevropske zadeve ter enostransko madžarsko usmeritev k Nemčiji. Italijansko stališče v zvezi s temi načrti pa je bilo popolnoma negativno. Podobno je reagirala tudi Madžarska. Vsekakor izgleda, da tudi v sami Češko-slovaški Hodževega plana niso jemali resno.⁴⁰ Schuschnigg se je moral po obisku v Rimu svojim načrtom dokončno odreči. Tam se je obvezal, da brez predhodne italijanske odobritve ne bo sklepal nikakršnih novih zavezništev. Vsekakor je bila avstrijska usoda že zapečatenata: v začetku januarja je nemški veleposlanik v Rimu von Hassel obvestil Hitlerja, da se Italija ne namerava več upirati nemškim zahtevam glede Avstrije (Robertson, 1979, 264).

K nastanku osi Rim – Berlin

Ne glede na to, ali se je Mussolini še vedno imel za branitelja Avstrije ali ne je od začetka leta 1936 dovolj jasno razvidno njegovo postopno popuščanje nemškemu pritisku. Hitlerju je priznaval, da je *fronta iz Strese* stvar preteklosti (Deák, 1986, 145). Ponujal je dogovor glede Avstrije. Zamišljal si je, da bi jo prepustil nemški interesni sferi, če bi Hitler uradno priznal njeno neodvisnost. Zato je tudi Schuschnigga prepričeval, naj odneha z maloantantskimi variantami in naj se spravljivo drži Nemčije. Mogoče je bil to samo pesek v oči domači javnosti: težko si je bilo predstavljati, da bi se Hitler po tolikšnih prizadevanjih zadovoljil z zunanjim nadzorom. Nemška zaščita Avstrije je neposredno vodila k anšlusu.

Odločitev Nemčije, da 7. marca 1936 zasede demilitarizirano območje Porenja, je pomenila enostransko razveljavitev Lokarnske pogodbe.⁴¹ Italija je že dan prej, 6. marca, izstopila iz Društva narodov. Stališče ostalih dveh držav Rimskih protokolov se je znatno razlikovalo. Madžarski vladni krogi so v vkorakanju nemške vojske v Porenje videli predvsem odstranitev enega izmed stebrov poveljnega reda; nedvomno je v njihovih očeh to pomenilo tudi spodkopavanje omejitev Trianonske pogodbe. Za razliko od Madžarske je Avstrijo po 7. marcu zajela panika in vdanost v usodo. Na Dunaju so se trdno oklepali italijanskega zavezništva in upali, da bodo z lojalnim sodelovanjem z Berlinom odnesli celo kožo.

Glede na to, da je v Porenju šlo za enega izmed temeljev francoskega obrambnega sistema, torej za oslabitev njenega položaja kot velesile, poleg seveda prestiža francoske *grandeur*, je bilo mogoče pričakovati ostro reakcijo s strani francoskih vladnih krogov. Predvsem ker je Lokarnska pogodba v tem primeru dajala pravico

40 "...il piano di riorganizzazione danubiana del signor Hodza non viene considerato molto seriamente neppure negli stessi circoli cecoslovacchi." (DDI, 3).

41 Mussolini je pri tem koraku Nemce odločno podprl (Knox, 164).

takojšnjega vojaškega ukrepa. Francija pa možnosti ni izkoristila in je tako izgubila "prvo bitko svetovne vojne" (Deák, 1986, 148). Središče političnega dogajanja se je ponovno premaknilo v Evropo.

Sl. 1: Mussolinijev "rimski korak" v Srednji Evropi (Sulzberger, 1970, 39).

Fig. 1: Mussolini's "Roman step" in Central Europe (Sulzberger, 1970, 39).

Francija in Anglija sta spomladi z obljubami o ukinitvi sankcij hoteli Mussolinija spet pritegniti na svojo stran. Duče se je kot večkrat doslej vedel dvolično: Francozom je obljubljal, da se bo držal obvez iz Lokarna v trenutku, ko bo s sankcijami konec, Hitlerju pa ponujal pomoč pri razvrednotenju *lokarnskega duha*. Čeprav je Društvo narodov Mussoliniju oprostilo udar v Afriki in sankcije od julija naprej preklicalo, se je duče odločil za Hitlerja.⁴² V aprilu sta Italija in Nemčija sklenili sporazum o sodelovanju med policijskimi enotami, medtem ko so vodilne osebnosti fašistične in nacionalsocialistične stranke še okrepile medsebojne stike. Diktatorja sta se dogovorila tudi o Avstriji: Mussolinijev varovanec Starhemberg je maja zapustil dunajsko vlado in od septembra dalje je duče nehal finančno podpirati Heimwehren. "Je pač jasno, da ni več razlogov za take koncesije", je v osebem telegramu zunanji minister Ciano zapisal poslaniku na Dunaju Salati.⁴³ Dva tedna kasneje je sam Mussolini velel Salati naj stopi do avstrijskega kanclerja z jasnim sporočilom, da se mora Starhemberg umakniti iz javnosti. Glede Heimwehren pa je zahteval, da se enote preoblikujejo in stopijo v vojsko ali pa razpustijo. Odločen poseg, si je mislil Mussolini, "bo okrepil vlado, ki mora politično temeljiti na enostrankarskem sistemu *Vaterländische Front*."⁴⁴ Avstrijski ministrski zbor je tako 10. oktobra izglasoval razpustitev vseh paravojaških formacij in vključitev njihovih pripadnikov v enote *Frontmiliz*. "Danes je v Avstriji končno ena sama vlada, ena sama stranka, ena sama milica."⁴⁵ Istega dne se je vršil Gömbösev pogreb. Mussolini je izgubil zvestega sogovornika in aktivnega pomočnika pri snovanju svojih srednjeevropskih ambicij. Vlada novega premierja Darányija je hotela verjetno obdržati ravnovesje med Rimom in Berlinom, vendar je z intenzivnejšim nemškim pritiskom Madžarska drsela v Hitlerjev objem.⁴⁶ Že sredi poletja sta Avstrija in Nemčija podpisali pogodbo, v kateri se je prva obvezovala, da bo zunanjo politiko uskladila z berlinsko, Nemci pa

42 K taki odločitvi so zelo verjetno veliko pripomogle zamenjave v vodilnih mestih palače Chigi, italijanskega zunanjega ministrstva. Poleti je Mussolini odstranil Suvicha in Aloisija, ki sta bila naklonjena zahodnim velesilam; svarila sta pred nevspešnostmi, ki bi jih Italija lahko imela kot šibki člen v zvezi z Nemčijo. Duče ju je zamenjal in vodstvo zunanjega ministrstva izročil svojemu zetu, grofu Ciano, ki ni skrival svojih pronemških nagnjenj. Ministrstvo propagande je prevzel Dino Alfieri, ki je kasneje postal veleposlanik v Nemčiji. Ključne pozicije sta pridobila tudi Bastianini in Anfuso, ki sta izhajala iz Cianovega pronemškega kroga.

43 "È infatti evidente che sono venute a mancare le ragioni di tale concessione." (DDI, 4).

44 "a) ... Starhemberg deve ritirarsi a vita privata; b) quanto alle Heimwehren si deve porre l'aut aut di entrare nella *Frontmiliz* agli ordini dello Stato Maggiore o di essere sciolte. Credo che un gesto di energia sia necessario e che ne trarrà giovamento il governo il quale politicamente deve basarsi sul partito unico della *Vaterländische Front*." (DDI, 5).

45 "Oggi in Austria c'è finalmente un solo governo, un solo partito, una sola milizia." je že naslednji dan v brzojavki zapisal Mussolini, ko je Schuschnigg izrazil svoje čestitke (DDI, 6).

46 Zanimivo je poročilo Colonne, italijanskega poslanika v Budimpešti, v katerem opozarja na začetno zmanjšano vnemo Madžarske na področju zunanje politike bodisi proti Rimu bodisi proti Berlinu. Mlačnost se je torej kazala v odnosu do obeh najzvestejših partnerjev (DDI, 7).

so poleg drugega ponavljali zagotovila o avstrijski neodvisnosti. Vse pa je kazalo, da se stebri avstrijske suverenosti počasi rušijo.

Na drugem koncu Evrope so se istočasno začeli rušiti temelji španske demokracije. *El caudillo* Franco je z ostalimi pučističnimi generali ter ob aktivni podpori Nemčije in Italije udarjal po španski republiki. Zbližanje med Rimom in Berlinom se je verjetno prav takrat dokončno uresničilo. Po številnih diplomatskih stikih na najvišji ravni⁴⁷ se je v poletnih in jesenskih mesecih leta 1936 italijansko-nemško zavezništvo utrdilo do take mere, da lahko to zvezo imenujemo, kot je to storil Mussolini: 1. novembra je med govorom v Milanu odnose med Berlinom in Rimom označil kot "os, okoli katere lahko sodelujejo vse evropske države, ki se zavzemajo za sodelovanje in mir" (Petersen, 1975, 434). Dučejeve besede so odjeknile širom po Evropi: De Facendis je takoj naslednji dan iz Prage poročal o prizadetosti češkoslovaških političnih in diplomatskih krogov. Tisk je opozarjal na protizenevske izpade in izražal zaskrbljenost zaradi tesnega italijansko-nemškega prijateljstva. V Pragi pa so bili še najbolj prizadeti zaradi odkritega revizionizma v korist Madžarske. Na drugi strani pa so pozitivno ocenili zbližanje z Jugoslavijo, ki naj bi obenem pripomoglo k boljšim odnosom med Italijo in ostalimi članicami male antante (DDI, 8). Popolnoma drugačno je bilo vzdušje v Berlinu, kjer je Von Neurath izjavil, da ga je Mussolinijev govor "popolnoma zadovoljil" (DDI, 9), in predvsem v Budimpešti od kod je Colonna poročal o "ganjenosti madžarskega naroda" (DDI, 10) za dučejeve besede v korist madžarskih revizionističnih zahtev.

Po vrnitvi iz Nemčije se je zunanji minister Ciano podal na pogovore na Dunaj in v Budimpešto. Mussoliniju je pripravil poročilo o političnih vsebinah in vtisih, ki so izhajali iz srečanj (DDI, 13). Najprej se je sestel z avstrijskim kanclerjem Schuschniggom, ki so ga seveda zanimali Cianoovi sestanki v Nemčiji saj so, kot je sam priznal, Göringovi pritiski za vmešavanje v avstrijske notranje zadeve postajali vedno močnejši. Ciano je sogovornika pomiril in mu zagotovil, da ostaja italijanska politika do avstrijskega vprašanja nespremenjena. V zameno pa je Schuschnigg zagotovil, da so tesni stiki s Češkoslovaško narekovani izključno iz gospodarskih razlogov in ne nameravajo biti povod za katerokoli zbližanje na politični ravni. Ciano je v poročilu označil avstrijskega kanclerja za izjemno prijaznega in neomajanega zaveznika dučeja ter prijatelja fašistične Italije; negativni točki pa je Ciano videl v obnašanju avstrijskega tajnika za zunanje zadeve Schmidta, ki bi rad svoje osebne politične ambicije uveljavil znotraj osovraženega Društva narodov, in v izredni hladnosti Dunajčanov do italijanske delegacije. Ciano je potožil, da se je med množico videlo sem

47 Med napomembnejše spada Cianoov obisk v Nemčiji oktobra 1936. Od 21. do 23. oktobra se je zunanji minister mudil v Berlinu, kjer je z nemškimi kolegi podpisal protokole o sodelovanju na različnih področjih: Društvo narodov, protiboljševiška politika, Španija, Avstrija, kolonije, Podonavje. 24. oktobra pa se je v Berchtesgadnu srečal s samim Hitlerjem, ko so pogovori že kazali na vojno (Petersen, 1975, 433).

pa tja kako stegnjeno roko v rimski pozdrav, a spremljajoči vzklik *heil* je bolj kazal na nemški, kot pa na italijanski vpliv. Zato je sklepal, da Schuschniggova proitalijanska politika nima med državljani pozitivnega odziva. Prav nasprotno pa je bilo vzdušje na Madžarskem, kjer so množice ljudi praznično sprejele goste iz Italije. Ciano je naprej sedel za mizo z admiralom Miklósem Horthyjem, madžarskim predsednikom, ki je poudarjal povezanost med madžarskim in nemškim narodom, nato je politična vprašanja poglobljal s premierjem Daranyijem in zunanjim ministrom Kanyo. Obe strani sta zelo pozitivno označili politično držo jugoslovanskega ministrskega predsednika Milana Stojadinovića, ki je vzpostavil s sosedama bolj umirjeno ozračje.⁴⁸ Češkoslovaška pa je ostajala najbolj priljubljena tarča za vse madžarske teritorialne zahteve. Kanya je Cianu zatrjeval, v skladu z Göringovimi besedami, da mora Češkoslovaška v dveh ali treh letih izginiti, da je primarna naloga madžarske zunanje politike stalni pritisk na severno sosedo. V okviru teh srečanj so Ciano, Schuschnigg, Schmidt in Kanya 12. novembra na Dunaju podpisali tajni protokol, ki se je tesno navezoval na Rimske protokole izpred dveh let (DDI, 11). Vseboval je 8 točk. V prvi so podpisniki poudarjali gospodarsko povezanost držav, ki naj bi se še razširila, kajti v drugi točki je Italija v zameno za priznanje italijanskega imperija v Etiopiji obljubila *kos torte* tudi zaveznicama. Ostali členi sporazuma so poudarjali vsestransko povezanost in usklajenost medsebojne politike v podonavsko-balkanskem prostoru, še zlasti glede problema ponovne oborožitve Avstrije in Madžarske, glede morebitnega izstopa iz Društva narodov in neizprosnega boja proti komunizmu. Jasno je bila podčrtana povezava z Nemčijo, s katero, tako je bilo zapisano, je treba pri obnovitvi Podonavskega bazena prijateljsko sodelovati (DDI, 11).⁴⁹ Izhajajoč iz tega in iz protokolov, ki jih je podpisal Ciano v Berlinu konec oktobra, sta italijanska in nemška vlada 10. decembra podpisali protokol o ekonomskem sodelovanju sredi Evrope (DDI, 14). Srednja Evropa se je dokončno znašla pod usodnimi udarci prijateljsko-konkurenčnega imperializma Hitlerja in Mussolinija. Tragična usoda, ki se je kazala središču celine je napovedovala drsenje v prepad celi Evropi.

Zaključne misli

Italija je še preden je fašizem stopil na oblast, v podonavsko-balkanskem bazenu videla območje, v katero bi rada usmerila svoje osvajalne težnje. Ta prostor si je zamišljala kot naravno zaledje svoje gospodarske, finančne, politične in nenazadnje

48 "Sledili so pravi medeni meseci med Beogradom in Rimom, kar je seveda povzročilo resne skrbi v Parizu in Pragi, kajti očitno je bilo, da Jugoslavija vse bolj zanemarja odnose s starimi zavezniki in se skuša prikupiti dvema evropskima silama, katerih desni totalitarizem se je zmagovito uveljavljal." (Pirjevec, 1995, 98).

49 Ob priliki srečanja se je iz Berlina oglašil italijanski veleposlanik Attolico in opozarjal, da je nemški tisk prav tako poudarjal nujnost povezovanja držav Rimskih protokolov z Nemčijo (DDI, 12).

tudi kulturne ekspanzije, ki bi jo povzdignila med evropske (in torej svetovne) velesile. Mussolini je navdušeno prevzel osvajalno politiko proti vzhodu in jo obarval z bolj agresivnimi in bojevitimi parolami. V prvih letih svojega vladanja je zaradi prezaposlenosti z notranjimi zadevami in zaradi bojazni pred večjimi mednarodnimi zapleti tem vprašanjem namenjal manj časa. Svojo dejavnost je v tujini ojačil v drugi polovici dvajsetih let, ko je s celo kopico držav sklenil sporazume o sodelovanju. Med temi leta 1927 z Madžarsko. Pomembno poglavje predstavlja tudi sklenitev konkordata s Svetim sedežem, ker je na tak način navzven dokončno legitimiral fašistični režim. Tako je postal sprejemljiv za milijone vernikov, ki so do takrat nanj gledali zadržano. Sedaj se je duče lahko predstavljal kot nosilec katoliške tradicije ter branitelj miru in reda pred socialističnim in komunističnim kaosom. To je samo še podkrepilo pozitivno vizijo, ki so jo o njem imeli tuji konzervativni krogi, zlasti v bližnji Avstriji.

Mussolini je svoj prodor na Balkan in v Podonavje hotel izpeljati s pomočjo Madžarske. Teritorialno povezanost je lahko dosegel prek Jugoslavije ali Avstrije: ker je bila prva verjetno njegova največja nasprotnica, je v Avstriji videl odlično rešitev. Na eni strani je z njo lahko tudi s severa gledal na Aleksandrovo kraljevino, omogočala mu je ozemelsko povezavo z zaveznico Madžarsko in istočasno predstavljala blazino severno od Alp, kjer je pritiskala začasno premagana, a vedno nevarna, nemška država. Kar je še spodbudilo Mussolinija v to smer, je bil njun notranjepolitični ustroj. Leta 1932 je na Madžarskem stopil na oblast filofašistični Gömbös, v Avstriji pa korporativno usmerjeni Dollfuss, ki ni skrival občudovanja nekaterih Mussolinijevih diktatorskih potez. Vsaj delna sorodnost na političnem področju, poleg seveda medsebojnih interesov, je pomenila tesno sodelovanje.

Hitlerjev prevzem oblasti v Nemčiji je Mussolinija spodbudil, da se srednji Evropi posveti bolj učinkovito in predvsem, da svojo dotedanjo pozicijo dodobra utrdi. Višek njegove podonavske politike so predstavljali Rimski protokoli. Marca 1934 je v Rim povabil kanclerja Dollfussa in predsednika vlade Gömbösa ter z njima podpisal tri protokole politične, gospodarske in vojaške narave. S tem sporazumom je vsaj začasno zaježil nemški *Drang nach Südosten* in istočasno ustvaril protiutež bloku francoskih zavezništev.

V tistih časih je bilo poglavitno vprašanje, ali se bo Mussolini držal lokarnskih dogovorov in skupaj z Anglijo, Francijo ter njunimi zavezniki jamčil versajski ustaljeni red ali pa bo sledil ideološkemu sorodstvu in se s Hitlerjem odločil za preureditev evropskega ravnotežja. Avstrijsko vprašanje je pokazalo, da je bila doktrinska vez pred nasprotnojučimi si interesi med režimoma trhla. Po Dollfussovem umoru in po neuspešnem nacističnem puču je kazalo, da se bodo Italijani v svoji dvolični zunanjepolitični drži le odločili za dotedanjo politiko sodelovanja s Parizom in z Londonom. Do takrat se je Mussolini kljub večkratnim sporom držal zavezništva, ki je zmagovito zaključilo svetovno vojno in postavilo na noge *novo Evropo*.

Revanšistične madžarske namere je zato podpiral le v meri in v kolikor so koristile italijanskim interesom. Zaradi nasprotujočih si interesov zavezništvo Rimskih protokolov ni bilo vedno enotno. Nasprotno: Nemčija je v Madžarski videla šibki člen zveze in jo je postopoma pritegovala na svojo stran. Italija se je od leta 1935 dalje vedno manj zavzemala za madžarske zahteve proti Jugoslaviji. Vmes so stali Avstriji: nekateri prestrašeni, drugi nedvomno polni pričakovanj do anšlusa.

K zблиževanju Italije in Hitlerja je veliko pripomogla etiopska vojna. Italijanske čete so leta 1935 udarile v Afriko. Društvo narodov, ki je z vso silo moralnih načel iz Ženeve skrbelo za meddržavno povojno ravnotežje, je precej nejevoljno razglasilo Italijo za napadalko in proti njej uvedlo gospodarske sankcije. Kazenski ukrepi niso preveč prizadeli Italije, Mussolini pa je užaljeno obrnil hrbet Angliji in Franciji, ki sta bili vodilni članici Društva. Italiji je grozila mednarodna osamitev; zavezništvo z Nemčijo pa je predstavljalo izhod iz izolacije. Zahodne velesile so pred nevarnostjo fašistično-nacionalsocialističnega bloka sankcije ukinile, Mussolini pa ni sprejel ponujene roke. Prav obratno: prigovarjal je Hitlerju naj dokončno zruši osovraženo versajsko ureditev in je pri tem nato tudi aktivno sodeloval. V španski državljanski vojni je boj demokratičnega sveta proti fašizmu še bolj utrdil zvezo med Rimom in Berlinom. V naslednjih mesecih se je ta tako ojačila, da se je strnila v pravo os. Os, izraz, ki so ga Madžari začeli uporabljati že v drugi polovici dvajsetih let, da bi označili zvezo med Nemčijo in Italijo, je tako prešla v končno fazo (Petersen, 1975, 434). Cena za to je bila prepustitev Avstrije Hitlerju, kar je naknadno pomenilo, da se je morala Italija zadovoljiti s podrejeno vlogo v svoji imperialistični politiki v srednji Evropi.

ITALY AND CENTRAL EUROPEAN CONNECTIONS IN THE FIRST HALF OF THE 1930'S

Borut KLABJAN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: borut.klabjan@zrs-kp.si

SUMMARY

In central Europe, Italy intended to affirm itself through a strong alliance with Austria and Hungary. At the same time it was studying Germany and Czechoslovakia's views of the mentioned politics. In the early 1930s, Mussolini decided to take advantage of the pleasant circumstances in the sphere of international politics. In central and eastern Europe, the French alliance network gradually began to crumble. At the same time, two personalities came to power in Austria and Hungary with no intention of hiding their admiration for some measures taken by Mussolini. Dollfuss in Austria and Gömbös in Hungary became privileged locutors in the planning of Italian

foreign policy. Through their mediation, Mussolini wished to join the narrow group of international policy-making superpowers as well as to extend the Italian sphere of influence, first of all in the Danubian-Balkan basin and in the Mediterranean.

Hitler's seizure of power in January, 1933, and the increasing German interest in this same central European space forced Mussolini to start building his foreign policy on more solid foundations. After several months of persuasion and thorough diplomatic work, he finally succeeded in formally subduing his Austrian and Hungarian allies. In March, 1934, Italy, Austria, and Hungary signed the 'Roman Protocols', no doubt one of the greatest successes of Italian foreign policy as far as central Europe is concerned. With a single stroke, Mussolini dealt a heavy blow to the French coalition system and incapacitated, at least temporarily, the Nazi conquest plans.

Until the mid-1930s, Mussolini firmly clung to the alliance with France and especially England, which proceeded from their common combat in World War I. In spite of several disputes with the French and despite some loud slogans in support of his retaliatory aspirations, he regarded his best foreign policy strategy to be in support of the preservation of the firmly established Versailles order. After the attack launched on Ethiopia by Italy and the crisis that followed it, the situation gradually began to change. The sanctions passed by the League of Nations no doubt contributed to the fact that Il Duce began to wink at his German colleague with somewhat greater felicity. Yugoslavia and Czechoslovakia, as two of the Central European neighbours, viewed the existing situation with apprehension; fearing a more aggressive Italian politics, Belgrade formed a closer link with the Germans, while Prague, sensing a greater danger in Hitler, hoped for a convergence with Mussolini. In 1936, Italy and Germany reconciled a great deal. To Italy, Germany meant an exit from the international isolation in which it found itself after the Ethiopian crisis, and in exchange Mussolini was forced to consent to the Anschluss. His assent to a close union between Germany and Austria and to an eventual participation in the Spanish Civil War indicated a final linking between Italy and Germany. At the same time it became quite clear who would play the inferior role in this "axis", especially in central Europe.

Key words: Italy, Austria, Hungary, Germany, Czechoslovakia, Yugoslavia, central Europe, 1930s, international diplomacy, wartime period, fascism, political history

VIRI IN LITERATURA

AA, 1 – Auswärtiges Amt (AA). Politisches Archiv (PA). R 72805. Abschrift II Jt 515, Wien, 27. 3. 1934.

AA, 2 – AA, PA, R 72805. Abschrift II Jt 527, Belgrad, 28. 3. 1934.

AA, 3 – AA, PA, R 72805. Abschrift II Ung. 855, Budapest, 15. 11. 1934.

AA, 4 – AA, PA, R 72805. Nr. A. 682/35. 20. 3. 1935.

AA, 5 – AA, PA, R 72805. Abschrift II Jt 714, Belgrad, 25. 4. 1935.

- AA, 6 – AA, PA, R 72805.** A. III. 2., Prag, 11. 4. 1935.
- DDI, 1** – Documenti Diplomatici Italiani (DDI), 1922–1935, Sedma serija, Peti zvezek, Dok. 55.
- DDI, 2** – DDI, 1922–1935, Sedma serija, Peti zvezek, Dok. 200.
- DDI, 3** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 77.
- DDI, 4** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 118.
- DDI, 5** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 175.
- DDI, 6** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 201.
- DDI, 7** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 204.
- DDI, 8** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 333.
- DDI, 9** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 341.
- DDI, 10** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 342.
- DDI, 11** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 397.
- DDI, 12** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 413.
- DDI, 13** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 429.
- DDI, 14** – DDI, 1935–1939, Osma serija, Peti zvezek, Dok. 567.
- Balogh, S. (1967):** Il "neonazionalismo" ungherese e il fascismo italiano. Ungheria d'oggi, januar–februar. Rim, 25–40.
- Berend, I., Ranki G. (1978):** Lo sviluppo economico nell'Europa centro-orientale nel XIX e nel XX secolo. Boligna, il Mulino.
- Borejsza, J. (1981):** Il fascismo e l'Europa Orientale. Dalla propaganda all'aggressione. Rim – Bari, Biblioteca di Cultura Moderna Laterza.
- Burgwyn, H. J. (1990):** La troika danubiana di Mussolini: Italia, Austria e Ungheria, 1927-1936. Storia contemporanea, XXI, 4. Bologna, 617–686.
- Burian, P. (1976):** Die ungarisch-tschechoslowakischen Beziehungen als europäisches Problem. Gleichgewicht – Revision – Restauration. München – Wien, R. Oldenbourg Verlag, 395–417.
- Collotti, E. (1965):** Il fascismo e la questione austriaca. Il Movimento di Liberazione in Italia, 81, oktober-december, 3–25.
- Deák, L. (1986):** Zápas o strednú Európu 1933–1938. Bratislava, VEDA-Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- De Felice, R. (1973):** L'Italia fra tedeschi e alleati. La politica estera fascista e la seconda guerra mondiale. Bologna, Il Mulino.
- Di Nolfo, E. (1974):** I rapporti austro-italiani dall'avvento del fascismo all'Anschluss (1922–1938). Storia e politica, XIII, fasc. I–II, januar–julij. Milano, 33–81.
- Ferenčuhová, B. (1992):** Malá dohoda v'pohnutej dobe. Historická Revue, III, 10. Bratislava, 14–15.
- Gajanová, A. (1967):** ČSR a středoevropská politika velmocí (1918–1938). Praga, Academia.
- Jančík, D. (1990):** Německo a Malá dohoda. Praga, Univerzita Karlova.

- Jedlicka, L. (1974):** Austria e Italia dal 1922 al 1938. Storia e politica, XIII, fasc. I–II, januar–julij. Milan, 82–105.
- Klimek A., Kubů E. (1995):** Československá zahraniční politika 1918–1938. Praga, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Knox, M. (2003):** Destino comune. Dittatura, politica estera e guerra nell'Italia fascista e nella Germania nazista. Torino, Einaudi.
- Krámer, J. (1957):** Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- Leoncini, F. (2003):** L'Europa centrale. Conflittualità e progetto. Benetke, Libreria Editrice Cafoscarina.
- Leoncini, F. (1978):** Italia e Ceco-Slovacchia 1919–1939. Rivista di studi politici internazionali, XLV, 3, Rim, 357–372.
- Mikuž, M. (1966):** Svet med vojnama. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Nečak, D. (1995):** Avstrijska legija II. Maribor, Založba Obzorja.
- Petersen, J. (1975):** Hitler e Mussolini. La difficile alleanza. Rim – Bari, Laterza.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa.
- Quartararo, R. (2001):** Roma tra Londra e Berlino. La politica estera fascista dal 1930 al 1940. Rim, Jouvence.
- Ranki, G. (1983):** Economy and foreign policy. The struggle of the great powers for hegemony in the Danube valley, 1919–1939. New York, Columbia Univ. Press.
- Ranki, G. (1964):** Orientamenti per una valutazione del fascismo in Ungheria e nei paesi dell'Europa orientale. Rivista storica del socialismo, VII, fasc. 21, januar–april. Milan, 143–161.
- Ranki, G. (1960):** Il patto tripartito e la politica estera della Germania (1934). Il Movimento di Liberazione in Italia, januar–april, 343–375.
- Richter, K. (1976):** Die Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei und der Republik Österreich der Zwischenkriegszeit. Gleichgewicht – Revision – Restauration. München–Wien, R. Oldenbourg Verlag, 355–381.
- Robertson, M. E. (1979):** Mussolini fondatore dell'impero. Rim–Bari, Laterza.
- Serra, E. (1971):** La Francia, l'Italia, e il patto a quattro. Affari Esteri, III, 9. Rim, 138–155.
- Sládek, Z. (2000):** Malá dohoda 1919–1938. Praga, Karolinum, 9.
- Sulzberger, C. L. (1970):** Druga svetovna vojna. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Sundhaussen, H. (1976):** Die Weltwirtschaftskrise im Donau–Balkan–Raum und ihre Bedeutung für den Wandel der deutschen Aussenpolitik unter Brüning. Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 121–165.
- Vodopivec, P. (1997):** Trideseta leta. V: Vodopivec, P. et al.: Slovenska trideseta leta. Ljubljana, Slovenska Matica, 7–17.